

22. Там само, арк.242.
23. Архів УСБУ в Полтавській області. – спр.19400-С, арк.247.
24. Архів УСБУ в Полтавській області. – спр.18812-С, арк.14.
25. Архів УСБУ в Полтавській області.- спр.18812-С, арк.26.
26. Архів УСБУ в Полтавській області. – спр.17825-С, арк.3-4.
27. Там само, арк.224.
28. Там само, арк.222.
29. Там само, арк.255-256.

* * *

УДК 94(477.53)

І. Козюра

ДНІПРОВСЬКА ГОЛГОФА (ОСІНЬ 1943 р.): КРАЄЗНАВЧИЙ ПОШУК

В статті розглянуто питання краєзнавчого пошуку та увічнення пам'яті земляків – вихідців з містечка Решетилівка, мобілізованих на боротьбу з німецько-фашистськими загарбниками – учасників форсування р. Дніпро восени 1943 р.

Ключові слова: Решетилівка, Полтавщина, мобілізація, герої Дніпра, 1943 р., пошукова робота, краєзнавство.

Однією з найтрагічніших сторінок вітчизняної історії періоду Другої світової війни стали бої за Дніпро у жовтні-листопаді 1943 р. Саме тоді «вождеві всіх часів і народів» забажалося відсвяткувати 7 листопада – 26-ту річницю Великої Жовтневої Соціалістичної революції – значними військовими успіхами. Звідси категоричний наказ: «Київ узяти за будь-яку ціну саме до цієї дати!». Саме тоді наше рідне містечко Решетилівка, щойно визволене від німецько-фашистських окупантів, опинилося в самому епіцентрі кривавого виру подій.

Першим ще за радянської доби на повний голос сказав страшну правду про «незагойні, найболючіші карби Дніпра» наш земляк – син солдата, тяжко пораненого і чудом уцілілого під час форсування Дніпра у Долині Смерті поблизу Кременчука, Шевченківський лауреат Олексій Дмитренко: «Досі мої земляки так і кажуть – хто з решетилівців витримав форсування Дніпра, той витримав усю війну. А ні, то в кращому випадку до рідних дійшла похоронка...». Мобілізованих «підмітали під одну мітлу» – ні пояснень, ні виправдань. Якщо був «під німцем», значить

знухався, запроданським духом просяк; день-третій таке-сяке навчання в лісі, а далі вивірена одна дорога – штрафний батальйон; не вмієш стріляти, погано бачиш, хриплять підгнилі легені, не маєш зброї, а хочеш жити – навчишся, все здобудеш у бою. «Гарматне м'ясо» не взяте на облік на постачання. Завбачливі і морально чистесенькі командири часто не заносили мобілізованих навіть у списки для навчання, а, отже, ні перед ким не звітували й ні за що не відповідали, не вели обліку втрат. Дві-три явні смерті треба було пройти, щоб тебе визнали за солдата. Чи не вся моя Решетилівка, чи не всі Кобеляки, Нові Санжари, Диканька, Зіньків, Козельщина, Полтава... полягли на Дніпрі, трупами перегатили річку... А ще ж «півлюди», «діти диких гір, степів і пустель» – узбеки, татари, казахи, туркмени, киргизи, таджики... А ще ж білоруси, уральці, сибіряки, волгари... Скільки сотень і тисяч потягла на той світ крижана осіння хвиля Дніпра... Людське бидло, сіра отара в очах м'ясників-дуроломів із позначкою полководчого генія – Жукових, Конєвих, Манагарових, Говоруненків..., безправна худоба, яка не мала ні ліку, ні числа...» [2].

Сьогодні ми маємо змогу підтвердити ці правдиві, моторошні слова письменника статистикою архівних документів. 21 жовтня 1943 р. вступила в дію постанова ЦК КП(б)У «Про заходи по проведенню перевіркової реєстрації військовозобов'язаних запасу та призов до Червоної Армії громадян 1926 року народження». До мобілізаційних процесів підключилися не тільки працівники військкоматів, а й співробітники НКВС, міліції, військовослужбовці, партійні активісти. За далеко неповними даними, на кінець 1943 р. у діючу армію було направлено 250 тис. призовників і 130 тис. колишніх військовополонених із визволених областей Лівобережної України. Це нове поповнення, іноді навіть не переодягнувши у форму і не давши зброю, кидали у наступ. Саме тому за цими «солдатами» закріпилися в історії назви «чорносвітники», «чорнопіджачники», «сірі піджаки». Їх, ненавчених, без складання присяги, кидали в бій як «гарматне м'ясо», нехай, мовляв, «спокутують кров'ю ганьбу перебування в окупації». Восени 1943 р. середньодобові втрати Червоної Армії становили 67805 осіб. Що ж стосується українських юнаків, то в разі загибелі вони втратами не вважалися і офіційною радянською статистикою не враховувалися – формально військовими вони ще не були, адже не встигли прийняти присягу. Тут важко не погодитися з письменником-фронтовиком Віктором Астаф'євим, який вважав, що «радянська вояччина – найоскаженіліша, найбоязкіша, найпідліша, найтупіша з усіх, які були до неї в світі. Це вона «перемогла» 1:10! Це вона кидала наш народ, як солом у вогонь... Страшно навіть називати справжню цифру втрат... Якщо назвати, то замість парадного кашкета треба надівати схиму,

ставши на коліна в День Перемоги, й просити у свого народу вибачення за бездарно «виграну» війну, в якій ворога завалили трупами, втопили у людській крові...» [1].

Решетилівська «мобілізація»: спогади ветерана. 90-річний Микола Степанович Козюра мав бути в одному строю зі своїми 16-18-річними ровесниками, решетилівськими «сірими піджаками», мобілізованими наприкінці вересня – на початку жовтня 1943-го. Завадив цьому лише випадок. Ось як про це розповідає ветеран: «На другий день після визволення Решетилівки 23 вересня 1943 р., радянські війська розпочали переслідування гітлерівців, які відступали старою Говтвянською дорогою на Попівку і Сухорабівку. Об'їжджаючи замінований фашистами місток при виїзді з містечка неподалік від нашої хати на перетині вулиць Крупської та Червонопартизанської, два ЗК-«катуші» погрузили в каналі. Щоб допомогти військовим вибратися із багна, я зняв із хати вдома та у сусіда Матюхи двері, зрубав кілька молодих дерев. Все це поклали під колеса машин, і вони змогли вибратися з пастки. Тим часом до нас підійшов офіцер (як потім виявилось, заступник командира саперного батальйону), і бійці-зенітники доповіли йому: «Ось цей хлопець допоміг нам вибратися з халепи». Той глянув на мене, зальопаного грязюкою, з сокирою в руках, і запитав: – Плотникуєш? – Так, – відповів я. – А живеш де? – Он моя хата, – показав я. – Значить так, завтра о 4-ій ранку я прийду і заберу тебе з собою. При собі мати сокиру, пилку і метр. Вранці він забрав мене і повів до зруйнованого ворогом мосту в районі РТС. Там уже були два чи три діди – теслі з колгоспу ім. Горького, а незабаром підійшло і кілька саперів. Завдання було чітке і однозначне – терміново відновити міст через річку для руху радянських військ на Кременчук. Спочатку поклали на вцілілі палі дошки, щоб через річку можна було перейти, а потім почали шукати дерево для нової відбудови мосту, яким мала пройти і бойова техніка. Для цього необхідні були дерев'яні колоди не менше 4 м довжини і хоча б 20 см завтовшки. Зрізали 2 чи 3 деревини в Сенях, а потім «перепрофілювали» мене у заготовача. Знайшли підводу з конячиною, і я кілька днів підвозив до мосту заготовлені ще німцями для власних потреб на розгромленій базі стовбури дерев, стропила, дошки, гвіздки, скоби і проволочку... Працювали від зорі і до зорі, адже завдання треба було виконати оперативно і дуже якісно. А тим часом у містечку розпочалася мобілізація моїх ровесників «на Дніпро». Підбирали практично всіх юнаків 1924-1926 років народження, яким на початку війни було 15-17 років, і які не з власної вини опинилися в окупації. Один-два тижні «підготовки» у плавнях в Березняках, і їх, не перевдягнутих і беззбройних, уже гнали через відремонтований нами міст на форсування Дніпра. Ніколи не забуду цієї моторошної картини: як у

розритому мурашнику, чорним валом валило людей у шинелях, бушлатах, куфайках і сіряках... Хто зовсім беззбройний, хто з мисливською рушницею. Були всякі – з полону, з оточення, хворі (котрих у сорок першому не взяли на фронт через слабкий зір, чахлі легені та якесь каліцтво). Були ще хлопчики двадцять п'ятого, двадцять шостого років народження... Тепер усі одним миром мазані, всіх чукикало в одній макітрі, переквацянй одним невідмивним, липким чорним дьогтем. На всіх було накинута негласний спільний ярлик «запроданці», «зрадники», а м'якіше кажучи «чорносорочечники», необмундировані штрафники і напівштрафники... Їх без вини винних затягував зашморг поганьблення, над ними (і цілим людом, який опинився під німцями на окупованій землі) безжально завис «дамоклів меч» дикого звинувачення й шельмування: «Мы кормили вонючих вшей на фронтах под пулями, за вас проливали кровь дни и ночи, а вы, продажная хахляцкая мразь, в это время отсиживались на теплых печах, прятались за юбки баб! Подлый скот! На переправах вам приказ – назад ни шага!!!» (О. Дмитренко) [3]. Мені ж, уже зарахованому до складу саперного батальйону, довелося тоді ще майже місяць пропрацювати на відбудові цього, а потім і «старого» мосту через Говтву. Я прощався щоденно з десятками ровесників-земляків, сусідами і знайомими, які проходили через міст, навіть не усвідомлюючи тоді, що бачу їх востаннє... А повістку на фронт до діючої армії отримав тоді, коли «штурм Дніпра» був уже позаду...».

Відчуваючи свою відповідальність перед пам'яттю ровесників, полеглих на берегах Славути, Микола Козюра ще в 2003 р. після тривалого і скрупульозного пошуку створив єдиний список земляків, полеглих на дніпровських переправах у криваву осінь 1943 р. Зібрані ним дані вражають. Лише з самої Решетилівки із загальної кількості (1627) полеглих – 563 (або кожен третій) загинули у боях за Дніпро. Серед них – 43 юнаки 1924-1926 р.н. [5].

На жаль, рамки площі статті, яка, можливо, з часом «виросте» в окрему книгу, не дають змоги нам детально розповісти про всіх наших земляків, чиє юне життя обірвалося у крижаних водах Дніпра, надрукувати спогади тих, хто «всім смертям на зло» дивом вижив у тій «жахливій м'ясорубці». Свого часу це завдання частково вирішив у трилогії «Далеке відлуння» наш земляк-краєзнавець О. Довгий-Степовий [4]. Варто взяти до рук зібрані ним унікальні матеріали й ще раз перечитати розповіді про земляка, командира полку, підполковника Луку Дудку, якому «за кмітливість, мужність і відвагу, виявлені під час форсування Дніпра», присвоєно звання Героя Радянського Союзу, і його побратимів-земляків, яким вдалося пройти через пекло дніпровських переправ. Дозволимо собі привести три коротких уривки зі спогадів

солдат-»чорносорочечників» Івана Криворучка з Нової Михайлівки, Михайла Сала з Решетилівки та киянина Василя Сокура.

«На п'ятий день після звільнення Полтавщини від німців мене призвали в армію. «Новоспечених» солдатів вивели на берег Дніпра у район Градизька. У військову форму не перевдягли. Видали рушниці старого зразка (одну на трьох). Надали примітивні плавзасоби для форсування широчезної річки і – вперед! Але тут налетіла німецька авіація, рознесла в друзки ті плавзасоби. Чимало форсувальників на віки «припечаталися» до землі в тій долині або залишилися на дні річки. Вижили одиниці» (І. Криворучко).

«Особливо багато полягло на Дніпрі новобранців із Решетилівського району. Вони були навіть необмундировані» (М. Сало).

«Щойно мобілізованих на Лівобережжі, вчорашніх селян гнали до Дніпра. Часто батьків разом із синами... із дверима на спині, знятими з хатніх петель, чи з снопами соломи... А бувало, що й... з дерев'яним хрестом на плечах... Чим не Голгофа?» (В. Сокур).

Забуттю не підлягає. По-справжньому відкрили для себе маловідому і тривалий час вперто замовчувану трагічну «дніпровську» сторінку з історії рідного краю лише на початку XXI століття, під час роботи над історичним нарисом «Решетилівщина; історія і сучасність» [6]. Саме тоді, «перелопативши» значний обсяг архівного матеріалу, ще раз перечитавши повість «Увійходимо у полум'я» Олексія Дмитренка, поспілкувавшись із самим автором і деякими учасниками боїв за Дніпро, акцентували увагу читача на цих подіях, хоча, звичайно, у нарисі з історії містечка «з давніх-давен до початку другого тисячоліття нашої ери» розгорнути цю тему так широко і масштабно, як вона заслуговувала, просто не могли.

То ж не дивно, що під час презентації книги в Решетилівському РБК нами було порушено питання про необхідність встановлення в містечку пам'ятного знака «дніпровцям». Переповнений зал підтримав цю пропозицію, а голова районної ради І. Писаренко пообіцяв, що вона обов'язково буде втілена в життя. Іван Васильович виявився людиною слова і діла. Вже через кілька місяців, насамперед завдяки його зусиллям, на місці, де у вересні-жовтні 1943 р. розташовувався польовий військкомат і збірний пункт для новобранців, було відкрито пам'ятник «дніпровцям». На ньому виکارбували слова: «З цього місця восени 1943 р. пішли в безсмертя сотні молодих земляків. Пам'ятаймо! Нашадки. 2003 р.». З того часу цей скромнийobelіск став одним із тих меморіальних місць, поблизу яких у пам'ятні дати відбуваються велелюдні урочистості. Пам'ятник узяли під свою дбайливу опіку учні та викладачі Решетилівської гімназії (директор В. Круговий, заступник директора з виховної роботи О. Хлистун). Велику пошуково-дослідницьку

роботу, пов'язану з трагічними подіями в Долині смерті, проводять краєзнавці пошукового загону «Стежинами рідною краю», очолюваного вчителькою історії Н. Ширшовою. Вздовж шляху, яким пішли у вічність юні земляки, їх ровесники-гімназисти висадили символічну Алею пам'яті героїв Дніпра. Щорічна естафета Вічного вогню у День Перемоги передається дитячими руками гімназистів через усе містечко, з рук у руки від Меморіалу Слави до пам'ятника «дніпровцям».

Звичайно ж, на нашу думку, «дніпровський» меморіальний комплекс доцільно розширити і доопрацювати за рахунок розміщення плит із уже встановленими поіменними списками полеглих підчас форсування Дніпра. Та й сама назва річки на пам'ятному знакові відсутня. Для молоді наступних поколінь і туристів без розповіді екскурсовода це дещо «закрита» історія. Рядок відомої пісні «Хто поліг за Дніпро – буде жити в віках, адже бився він, як герой» був би надзвичайно доречним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Астафьев В. П. Нет мне ответа... Эпистолярный дневник 1952 – 2001 / В.П.Астафьев; сост., предисл. Г.Сапронова. – Иркутск: Издатель Сапронов, 2009. – 720 с.
2. Дмитренко О. Пам'ять долини смерті: роман-пошук / О.Дмитренко. – К.: Дніпро, 1987. – 429 с.
3. Дмитренко О.М. Увіходимо в полум'я...: повісті; оповідання; нариси / О.М.Дмитренко. – К. : Дніпро, 1979. – 475 с.
4. Довгий-Степовий О. Є. Далеке відлуння. – Кн. 2: Обов'язок пам'яті / О. Є. Довгий-Степовий. – Полтава : Дивосвіт, 2006. – 292 с.
5. Козюра І. Дніпровська Голгофа: кривава осінь 1943-го / І.Козюра, В.Козюра // Край: обл. щомісяч. інформ.-краєзнав. газета. – Полтава, 2015. – Грудень. – №140 (146). – с. 12-14.
6. Решетилівщина: історія і сучасність : краєзнав. нарис / укл.: В.М.Козюра, І.В.Козюра. – Полтава: ВАТ «Вид-во «Полтава», 2002. – 96 с.

* * *